

Kant och det moderna

Det moderna konstbegreppet brukar man säga skapades av Immanuel Kant. Före Kant fanns inte den idé om konst som vi idag förhåller oss till, kanske tar för given. Före Kant sågs det som vi kallar konst mer som tekniskt kunnande och ett skickligt utfört hantverk.

Ännu tidigare, under antiken, var konsten förknippad med ett moraliskt förhållningssätt. Konst och moral satt ihop. Det sköna var också det goda, och tvärtom. Konst ingick i den allmänna levnadskonsten, det antika idealet för hur människan bör leva sitt liv, och konstbegreppet var mer inriktat på utövande än objekt och upplevelse. Man gjorde konst snarare än betraktade den. Som i lyrik, musik, dans och teater. Och hur en levde var som sagt en konst. Det gällde att vara dygdig, det vill säga ha ett gott uppförande, vara rättvis och leva hälsosamt – lite som *straight edge*.

Idén om konstbetraktaren, och därmed också konstupplevelsen, formuleras och uppmärksammas senare under medeltiden och renässansen, i samband med uppfinandet av centralperspektivet bland annat.

Då under medeltiden och renässansen sågs alltså konstnären som en skicklig hantverkare, som exempelvis Michelangelo när han målade Sixtinska kapellet i början av 1500-talet. Och naturligtvis gjorde han det inte ensam, utan han hade en rad assistenter.

Att vara konstnär var att vara producent, den som stod för idén och kvalitén, men själva genomförandet kunde utföras av andra. Lite som vi har idag med vissa konststjärnors verksamheter som fungerar mer som industriella verkstäder, som t ex Olafur Eliasson. Eller för den delen Andy Warhol, vars konstateljé hette just *The Factory*.

Om man vill kan man tänka detta som en tillbakagång till en förmodern idé om konst, hur konst framställs. Man kan också tänka det som en utveckling av det moderna konstbegreppet till att innefatta ett tänkande som inte nödvändigtvis kräver ett individuellt skapande geni, så som den romantiska konstens företrädare tänkte sig. Idén om geniet kommer också från Kant. Så det vi har tänkt om konst de senaste trehundra åren förhåller sig på ett eller annat sätt till det som Kant formulerade i sin tredje kritik.

Kant föddes och levde hela sitt liv i Königsberg (1724–1804) som då låg i Tyskland. Nu heter staden Kaliningrad och ligger i Ryssland, mittemellan Polen och Litauen. Det brukar skojas om att det gick att ställa klockan efter honom då han varje dag tog sin promenad vid exakt samma tid. Han var filosof och grundade det som kallas den kritiska filosofin.

Kant var en mycket systematisk tänkare. Några av hans viktigaste och mest kända arbeten är hans tre kritiker. 1790 skriver han *Kritik av omdömeskraften* (finns på svenska utgiven av Thales), även kallad den tredje kritiken eftersom den förhåller sig till de tidigare två om det rena förnuftet och det praktiska förnuftet. Den tredje kritiken handlar om hur en kan avge kunskapsmässiga och moraliska omdömen.

Hela kritiken går väldigt grundligt tillväga för att utreda vad som kan sägas utgöra ett omdöme. Kants tes är att omdömeskraften är den gemensamma nämnaren för det teoretiska och det praktiska förnuftet.

Det är från och med Kant man kan tala om konstens självständighet, i förhållande till kunskap och moral. Konsten handlar inte om det sanna, som kunskapen, och inte om det goda, som moralen, utan om det som behagar utan intresse, som Kant skriver.

För Kant finns inte skönheten i konstobjektet självt, utan det uppstår i relationen mellan den som betraktar konstverket och konstverket (som förenklat brukar sägas Skönheten ligger i betraktarens öga, eller *Beauty is in the eye of the beholder*). Men Kant påstår också att den som finner något skönt, d v s vackert, också samtidigt i och med detta menar att så borde alla tycka. Det sköna smakomdömet bär i sig ett krav på allmängiltighet. Om jag säger att det eller det är vackert så förväntar jag mig att ni ska hålla med. Som till exempel den här solnedgången (bild).

Det sköna är alltså ett subjektivt omdöme med ett universellt anspråk. Det låter ju motsägelsefullt. Det är rimligt eftersom Kant också menar att våra smakomdömen inte är rationella. Att bedöma något som skönt gör vi inte med hjälp av logiskt rationellt tänkande. Det är något vi gör intuitivt.

Hela Kants filosofiska projekt kan sägas vara ett kunskapsprojekt. Han ställer frågan om hur vi får kunskap om något och hur vårt förnuft fungerar. I den första kritiken undersöker han

var gränsen går för vårt vetande – hur förnuftet är konstruerat. I den andra kritiken undersöker han hur vi motiverar vårt handlande – hur moralen och den fria viljan fungerar. I *Kritik av omdömeskraften* försöker han kategorisera och systematisera alla de sätt på vilket vi tar till oss information och avger omdömen med hjälp av sinnesintryck. Med hjälp av förnuftet och/eller fantasin kan vi begreppsliggöra dessa sinnesintryck. Omdömet utgör för Kant en brygga mellan erfarenheten (hur vi får kunskap) och den fria viljan (hur vi bör handla utifrån denna kunskap). Den tredje kritiken är uppdelad i två delar. Den första handlar om smakomdömet (estetiken) och den andra behandlar idén om ändamålsenlighet (teleologin).

Men det estetiska omdömet, baserat på estetiska sinnesintryck, är inte ett omdöme grundat i en kunskap. Det finns inga regler för vad som är vackert. Till skillnad mot hur den antika konsten producerades och hanterades – i allra högsta grad grundad i regler. Ex Leonardo da Vinci, renässansmålare som återvände till antika skönhetsideal (inte bara). Skönhet är balans och harmoni. Estetiska omdömen menar Kant är grundade i våra känslor och bildar inga begrepp. De är också fria från mål och mening i praktisk bemärkelse. Det subjektiva smakomdömet är fritt från begrepp, mening och funktion. Estetiska omdömen är sin egen mening, de tjänar inget annat syfte (som förnuft och förståelse t ex) än att vara sig själva.

Konsten är oanvändbar och det är meningen med konst. Den är fri. Kant kopplar loss konsten från funktionen, det tekniska och hantverket, som tidigare definierade den. Konsten är sitt eget ändamål, en *ändamålslös ändamålsenlighet*.

Kant skiljer det sköna från det behagliga (njutbara) och det goda. Framförallt genom att påvisa hur det behagliga och det goda båda fyller en funktion. Det behagliga stillar ett begär, gör att vi njuter. Det goda förorsakar gott, resulterar i en förbättring. Det goda gör något, det sköna är något. Det njutbara närmar vi oss med ett intresse till skillnad från det sköna. Vi ställer krav på det njutbara, men inte på det sköna.

Det är på grund av det intresselösa och det funktionslösa hos det sköna som det subjektiva omdömet också kan vara universellt. Där finns inga dolda motiv eller värderingar utöver smakomdömet att något är vackert (detta synsätt har ju senare kritiserats av en socialt och politiskt engagerad konst och konstsyn inom den moderna avantgardistiska, postmoderna och samtida konsten). Men syftet för Kant är just att befria konsten från tekniken, politiken

och religionen, och med estetiken skapa ett autonomt vetenskapligt fält. Så för att vara fritt måste det vara subjektivt, men för att kunna studeras som vetenskap måste det vara universellt.

Smak däremot är något annat. Det är inte universellt eftersom det är kopplat till njutning. Det finns dock en högre slags smak som är den som fokuserar på form. Detta var vad den moderna formalismen tog fasta på, med den amerikanska konstkritikern Clement Greenberg som främsta talesperson, som bland annat hyllade det som kom att kallas Abstrakt expressionism – ett extremt macho-manligt slags måleri i stor skala gjort dels för att imponera på betraktaren och dels som ett undersökande av måleriet förutsättning som medium.

Det var mest män som målade såhär, som t ex Mark Rothko, Barnett Newman och Jackson Pollock. Men också en och annan kvinna såvitt konsthistorien minns. Ett exempel är Lee Krasner, verksam i NY (gift med J Pollock). Krasner var med och utvecklade *action painting*, det som Pollock blev känd för. Elaine de Kooning var ett annat exempel (gift med Wilhelm de Kooning). Men kvinnorna som var verksamma under den här tiden osynliggjordes konsekvent. En uppräknig av paret de Koonings konstnärsvänner ger ett exempel. Män och kvinnor verkade inte umgås som kollegor på den tiden. Kvinnor var motiv inte subjekt i konsten.

Det andra viktiga begreppet i Kants estetik är det sublima som han delar in i två sorter, det kvalitativa och det kvantitativa. Det kvalitativa subluma är absolut storhet och inspirerar känslor av gränslöshet och oändlighet hos oss som betraktare. Något vi känner fasa eller förundran inför. Exempelvis en storm, en solnedgång eller ett vattenfall.

Det kvantitativa subluma (eller det matematiska subluma) uppstår i närheten av vilda kaotiska objekt som inte kan omfattas eller inbegripas i något annat. Som en ofattbart stark kraft. Större än vad vår föreställningsförmåga klarar av. Exempelvis världsrymdens oändliga omfattning.

Betecknande för det subluma är att vår fantasi eller föreställningsförmåga inte räcker till för att fatta det subluma så vi tvingas använda oss av förnuftet för att förhålla oss till det.

Skillnaden mellan det sköna och det sublima är att vid upplevelsen av skönhet råder harmoni mellan fantasi och förståelse, medan det sublima orsakar en disharmoni eller kamp mellan fantasi/föreställningsförmåga och förnuft.

William Turner som var samtida med Kant målade skepp i storm och blev väldigt känd. Det är efter honom det prestigefyllda brittiska konstpriset The Turner Prize är uppkallat. En annan typ av konst som arbetade med det sublima är Land Art som *The Spiral Jetty* av Robert Smithson från 1970, ett jordkonstverk nära Rozal Point vid Stora Saltsjön (Great Salt Lake) i Utah. Det är Robert Smithson som Ruben Östlund driver med i filmen *The Square*. Land art är en typ av konst som alltid är aktuell eftersom den är så stor och tydlig och så svår att förstå för de som inte är hemma i konstvärlden (därav drivandet).

Det sublima är alltså något som vi intuitivt tycker är obehagligt eller otäckt. Det är för stort för att fatta med fantasin/intuitionen. Det är när vi slår över till att använda förnuftet som det sublima blir en annan slags upplevelse, en av mening och andlighet. Det sublima framkallar en känsla av att vi är del av något mer och större än naturen, tänker Kant. Vi kommer genom det sublima i kontakt med det gudomliga inom oss, skulle man kunna säga.

Clement Greenberg som jag nämnt tidigare var särskilt förtjust i den här typen av konst, exempelvis land art av Robert Smithson, men också det abstrakta expressionistiska måleriet eller minimalism var typer av konst som arbetade med det sublima som uttryck.

Det moderna, moderniteten eller modernismen innehåller mycket utav Kants systematiska förnuftsfilosofi.

Gerlesborg 2017-10-01

Kira Carpelan